Ion Dumbrăveanu

ASPECTE DE NEOLOGIZARE A LEXICULUI LIMBII ROMÂNE ACTUALE

Activitatea ştiinţifică a acad. Nicolae Corlăteanu e vastă şi multifaţetică greu să numim un compartiment al limbii sau sfera de cercetare în care regretatul academician să nu-şi fi spus cuvântul şi opinia. Or, printre preocupările predilecte ale savantului basarabean au fost lexicul şi lexicologia şi, în special, dezvoltarea şi îmbogăţirea tezaurului lexical al limbii române şi renovarea (neologizarea) acestuia. Despre acest lucru savantul a vorbit şi a scris în mai multe lucrări ale sale, unele din acestea având un caracter expres de imperativ sau de proiect şi îndemn adresat sieşi şi eventualilor cercetători în domeniu.

În continuare intenţionez, ca fost discipol al ilustrului dascăl, să răspund la îndemnul marelui savant şi să abordez în această succintă comunicare unele aspecte şi laturi de neologizare a lexicului limbii române actuale. Mă voi opri şi voi insista asupra unor aspecte şi procese de neologizare a lexicului românesc în baza unor formanţi şi modele derivaţionale ce ţin de procedeul sufixării.

Analiza materialului faptic disponibil (peste 1600 de neoformaţii sufixale nominale recente) a demonstrat că neoformaţiile în cauză sunt structurate după trei macroscheme sau „arhitipuri" derivaţionale: N → N, V → N şi Adj → N. Drept principiu de clasificare ne-a servit baza derivativă. Cele mai numeroase s-au dovedit a fi neoformaţiile postsubstantivale formate după macroschema N → N – peste 50 % din numărul total al derivatelor analizate. Cu alte cuvinte, mai bine de jumătate a neoformaţiilor cercetate sunt derivate endocentrice. Neoformaţiile structurale după această macroschemă sunt formate în baza a 20 de modele derivaţionale mai productive. În cadrul acestora cel mai productiv s-a dovedit a fi modelul derivaţional cu formantul afixal *-ist.* Modelul în cauză (*n* + *-ist* → *n*) are o tradiţie de peste două secole în derivatele afixale româneşti; formantul a pătruns în română odată cu împrumuturile de natură neologică din limbile neoromanice, în special din franceză, devenind productiv şi pe teren românesc. Productivitatea modelului îşi are explicaţia, după părerea noastră, în factori de ordin sociolingvistic, în primul rând, adică este determinată de necesitatea unor neoformaţii menite să desemneze diferite profesii, ocupaţii sau specialităţi de la strict profesionale la cele de amatorie sport, preferinţe etc. Derivatele formate după acest model pot fi incluse în categoria numelor de agent (*nomina agentis*) în sensul larg al termenului, de exemplu, *compresorist, deltaplanist, şantierist, cineclubist, rachetomodelist, nomenclaturist.* Remarcăm că o bună parte a derivatelor după acest model îşi pot avea (în potenţă) corelative derivaţionale în baza modelului *n* + *-ist* → *n.* Derivatele după acest model desemnează diferite doctrine, curente politice sau ideologice, sisteme ş.a. cum ar fi, de exemplu, *empiriosimbolism, românofilism, protocronism, conjuncturism, afacerism ş.a.*

Din categoria derivatelor endocentrice fac parte şi neoformaţiile structurate în baza unor formanţi afixoidali, de origine greacă după modelul *n* + *-logie* → *n.* Modelul în cauză este unul din cele mai productive după modelele analizate mai sus. Derivatele după acest model ţin mai mult de metalimbajele specializate din sfera diferitor sisteme terminologice. Creşterea cantitativă a neoformaţiilor cu acest formant este determinată de

BDD-A6593 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:54:08 UTC)

stricta specializare a diferitor domenii şi ramuri ale ştiinţei, care formează ştiinţe autonome sau subcompartimente (subdomenii) ale acestora şi care necesită denumirile respective. Majoritatea absolută a derivatelor cu acest afixoid se caracterizează printr-un înalt grad de selectivitate şi compatibilitate, contractând relaţii derivaţionale în exclusivitate cu baze derivative culte (livreşti). Excepţiile sunt rarisime. Exemple: *robotologie, iconologie, eminescologie, prospectologie, literaturologie, spectacologie, profesiologie.*

La fel ca şi modelele analizate supra, modelul cu sufixul *-logie* corelează cu respectivul corespondent al său – cu modelul *n* + *-log* → *n.* Astfel, numărul derivatelor cu afixoidul *-logie* este cvasiegal cu cel al neoformaţiilor cu neoformantul *-log,* raportul acestora fiind de 30 : 29. Specificăm că eventualele necorespunderi în parametrii respectivi sunt de natură pur cantitativă şi nu afectează caracterul sistemic al corelaţiilor derivaţionale ale modelelor analizate. Să comparăm câteva exemple cu formantul *-log: eminescolog, sugestolog, teatrolog, versolog, sursolog, prospectolog, haşdeolog* ş.a. Corelaţia modelelor *n* + *-logie* → *n* / *n* + *-log* → *n* este, în anumit sens, analogică celei analizate mai sus, adică modelelor cu formanţii *-ist/-ism*. Specificăm, totodată, ca, în primul caz, corelaţia modelelor nu se caracterizează printr-un izomorfism total, deoarece formaţiile cu sufixul *-ist* nu întotdeauna presupun şi derivatele respective cu formantul *-ism* şi viceversa. Or, în cazul modelelor cu afixele *-logie* şi *-log* corelaţia acestora se caracterizează printr-un izomorfism cvasitotal. Cu alte cuvinte, noncorespondenţa numerică nu poate servi drept un argument concludent contra caracterului izomorfic al corelaţiei derivaţionale a modelelor în discuţie, dat fiind că, virtual, adică în potenţă, derivatele cu afixoidul *-logie* presupun în mod legic şi logic respectivele neoformaţii cu afixoidul *-log.* Dependenţa directă şi incontestabilă a derivatelor neologice cu formantul *-log* de prezenţa în limba română actuală a derivatelor cu afixoidul *-logie* este mai mult decât evidentă. Pe de altă parte, nu este exclusă apariţia unor neoformaţii cu afixoidul *-log* fără prezenţa explicită (paralelă) a derivatelor respective corelative cu formantul *-logie,* aceasta fiind doar virtuală (implicită). Izomorfismul corelaţiei derivaţionale a modelelor în discuţie rezidă, în opinia noastră, în înseşi univocitatea formanţilor neologici care integrează respectivele modele. Cu alte cuvinte, semantica, sau mai exact spus, sensul derivaţional al formanţilor afixoidali limitează, în anumit sens, funcţiile derivaţionale ale modelelor cu atare neoformanţi, după care se formează derivate neologice strict univoce. Prin urmare, monosemantismul formanţilor în discuţie (*-logie* şi *-log*) se explică, la rândul său, prin chiar caracterul afixoidal al acestora. Şi, dimpotrivă, polisemantismul unuia din „membrii" modelelor corelative, de exemplu , a modelului cu afixul *-ist* în corelaţia *-ism/-ist*, duce, de regulă, la o „ştirbire" a înseşi corelaţiei şi, implicit, la un izomorfism incomplet al acestora.

În lumina celor expuse supra, se poate trage concluzia că concurenţa derivaţională a modelelor *n* + *-ist* / *n* + *-log,* despre care s-a pomenit, nu poate influenţa asupra trăiniciei poziţiei pe care o deţine modelul cu formantul *-log* în sistemul derivaţional al limbii române. Trăinicia poziţiei modelului *n* + *-log* este asigurată, la rândul ei, nu numai de productivitatea modelului în discuţie, ci şi de stricta corelaţie derivaţională a acestuia cu modelul *n* + *-logie* → *n*.

În afară de modelele derivaţionale corelative analizate mai sus, româna dispune de o serie mai puţin productivă de modele care conţin afixoide de origine greacă, după care se formează noi derivate substantivale cu sens abstract sau concret, de tipul *-metru / -metrie, -fon / -fonie, -fob / -fobie, graf / -grafie,* despre care am mai vorbit şi în alte lucrări pe fundal panromanic.

BDD-A6593 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:54:08 UTC)

Menționăm că modelele corelative cu aceste sufixoide sunt mai productive în limbile romanice occidentale, mai cu seamă în franceză, italiană şi spaniolă, multe neoformații de acest tip fiind împrumutate de română din aceste limbi, în primul rând din franceză. Cu toate acestea întâlnim o serie de neoformații cu aceste afixoide derivate pe teren românesc, cum ar fi, de exemplu, *neologomanie, vitezoman, spectacolografie, claustroman, junocrație, rusofob, aromografie, demonofobie, secretomanie, teatrofil, drogoman, demonofobie, radiofil, respirometru, neologofobie, sitografie* ş.a. Exemplele de mai sus mărturisesc despre o expansiune crescândă a modelelor derivaționale corelative şi a formanților respectivi.

Despre creşterea potențialului derivațional al formanților după modelele examinate vorbeşte şi compatibilitatea afixoidelor în discuție cu diferite categorii de baze derivative, inclusiv cu unele baze sau cuvinte tradiționale, din lexicul comun al limbii, de exemplu, *apometru, brazdometru, rusofob, ochiometru, viscozimetru* ş.a.

Derivatele postverbale constituie o treime (peste 500 unități) din numărul total al neoformațiilor sufixale analizate. În plan cantitativ, modelele derivaționale exocentrice, structurate după macroschema V → N sunt mai productive față de cele postsubstantivale. Acest lucru se explică şi prin faptul că numărul modelelor derivaționale exocentrice este mult mai mic decât cel al modelelor endocentrice, fapt care, la rândul său, explică şi ponderea mai mare a derivatelor care revine modelelor derivaționale de acest tip.

Spre deosebire de limbile romanice occidentale, în română reflexul latinescului *-tione(m)* este absolut neproductiv. Încercările întreprinse în secolul al XIX-lea de a „reînvia" formantul dat au fost zădarnice şi în limba română nu s-au soldat cu rezultatele dorite, deoarece legăturile intrasistemice ale corelației derivaționale respective au fost, probabil, curmate încă în perioada substantivării masive a aşa-numitului infinitiv lung. Prin aceasta se şi explică faptul că la formarea numelor de acțiune abstracte postverbale limba română a recurs la alt model, cel cu formantul exinfinitivului lung. Deşi, în plan etimologic, formantul *-re* nu are nimic comun cu actualii formanți ai reflexului latinescului *-tione*(*m*) din limbile romanice actuale, modelele derivaționale cu acesta sunt absolut identice în plan funcțional, adică din punctul de vedere al sensului derivațional al acestora caracterizându-se prin evidente trăsături izomorfe. Astfel, arhimodelul derivațional *n* + *-re* → *n* , la fel ca şi respectivele modele cu reflexul latinescului *-tione*(*m*), funcționează în limba română în trei variante derivaționale, şi anume: *v* + *-are* → *n, v* + *-izare* → *n* şi *v* + *-ificare* → *n.* Semnalăm că parametrii cantitativi ai productivității variantelor arhimodelului coincid în linii mari cu cei ai respectivelor variante ale arhimodelului cu reflexul latinescului *-tione(m)* din limbile romanice occidentale. Or, în ceea ce priveşte ponderea neoformațiilor după acest model în cadrul total al derivatelor postverbale recente, trebuie să subliniem faptul că în limba română după acest arhimodel este formată majoritatea derivativelor. Astfel, ponderea deverbativelor recente formate după arhimodelul *v* + *-are* → *n* constituie în limba română circa 70 % din numărul total al neoformațiilor postverbale analizate. În funcție de formantul derivațional al respectivelor variante ale arhiformantului şi de caracterul lexical (semantic) al verbului-bază derivativă, acțiunea verbală nominalizată poate fi concepută fie ca finită, fie ca procesuală. Să comparăm o serie de neoformații după arhimodelul în discuție: *digitalizare, simetrizare, analogizare, rentabilizare, cineficare, zeificare, densificare, deşertificare, tirajare, celofanare, bulgarizare*.

Se cere remarcat, îndeosebi, faptul că arhimodelul cu formantul *-re* se caracterizează printr-o autonomie pregnantă a sensului derivațional. Despre acest fapt vorbeşte şi numărul considerabil de derivate *nomina actionis*, formate de la verbe virtuale de natură postsubstantivală sau adjectivală după schema *n*→ **v* →*n* sau *adj* → **v* →*n*, de exemplu,

BDD-A6593 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:54:08 UTC)

enclavizare (< **enclaviza* < *enclavă*), *pachetizare* (<**pachetiza* <*pachet*), *suveranizare* (<**suveraniza* < *suveran*), *antistatalizare* (< **antistataliza* < *antistatal* < *antistat*), *textualizare* (< **textualiza* < *textual* < *text*) ş.a.

Analiza corelaţiei derivaţionale *v*→ *nomina actionis* a demonstrat că, în majoritatea cazurilor, prezenţa implicită a verbului-bază derivativă presupune prezenţă substantivului nume abstract şi viceversa – numele abstracte de acţiune presupun în mod implicit verbele-baze derivative. Corelaţia derivaţională în cauză se caracterizează printr-o realizare structural-funcţională absolută în limba română, în care modelul *v* + *-re* → *n* nu are nicio concurenţă din partea altor modele derivaţionale sinonimice.

În lumina celor afirmate, se poate presupune că însuşi conceptul şi termenul de „verb derivativ virtual" sunt convenţionale, deoarece nu este exclusă posibilitatea apariţiei sau formării simultane a verbelor derivative-bază şi a deverbativelor respective – *nomina actionis*. Oricum, prezenţa implicită a verbului-bază derivativă este de netăgăduit, altfel nu ar putea avea loc însuşi actul creării unor neoformaţii de acest tip.

Despre productivitatea, practic nelimitată, a modelului vorbeşte şi prezenţa în limba română actuală a unui considerabil număr de ocazionalisme recente, a căror apariţie poate fi pronosticabilă doar în cadrul modelelor de înaltă productivitate, de exemplu, (< **eptetiza* < *epitet* < *epitetic*), *microscopizare* (< **microscopiza* < *microscopic*), *emblematizare* (< **emblematiza* < *emblematic* < *emblemă*) ş.a.

Modelul derivaţional cu reflexul latinescului *-tor (v* + *-tor* → *n)* figurează printre cele mai productive scheme derivaţionale de formare a deverbativelor în toate limbile romanice, inclusiv, în româna actuală. Semnalăm că schema derivaţională în cauză este cea mai veche şi productivă formulă derivaţională cu formant tradiţional, care şi-a păstrat viabilitate şi productivitate de-a lungul veacurilor, începţnd cu limba-protobază indoeuropeană şi până la limbile romanice contemporane. În toate limbile romanice investigate, inclusiv româna, sensul de agentivitate este dominant în neoformaţiile alcătuite după acest model. Să comparăm o serie de exemple din spaţiul românofon: *stivuitor, stanator, prefaţator, paginator, aşchietor, informator, pozator* ş.a.

În exemplele de mai sus sensul de „agent al acţiunii" se asociază cu cel de „animat". Or în lumea contemporană, înalt dezvoltată din punct de vedere tehnic, multe acţiuni şi procese sunt completamente automatizate şi nu sunt efectuate nemijlocit de către agenţi animaţi, ci mai degrabă de diferite maşini, automate, aparate ş.a. Acest fenomen se reflectă şi asupra limbajului uman prin neutralizarea opoziţiei animat/neanimat (*nomina agentis / nomina instrumenti*). A se compara unele exemple: *fotoredresator, degazator, transportor, evaporator, absorbitor* ş.a.

Analiza deverbativelor, formate după modelul *v* + *-tor* → *n*, a demonstrat că în cadrul acestuia sunt posibile patru corelaţii derivaţionale: a) acţiune (proces → *(nomina agentis*); b) instrument (aparat) → persoană care lucrează sau se foloseşte de instrumentul sau aparatul respectiv; c) acţiune (proces) → locul acţiunii (sau a procesului); d) acţiune → substanţă care are însuşirea indirectă de verbul-bază derivativă.

În etapa actuală concurente sunt numai corelaţiile a) şi b); dintre acestea mai reprezentativă este corelaţia a). Or, dezvoltarea ştiinţei şi a progresului tehnic pot duce în perspectivă la deplasarea corelaţiei a) pe planul al doilea. La o atare schimbare poate contribui ponderea specifică crescândă a agentivelor desubstantivale, formate după modelul *n* + *-ist* → *n* sau *n* + *-logist* → *n* despre care s-a vorbit mai sus. Cu alte cuvinte, cu timpul sememul „aparat"sau „maşină" care îndeplineşte acţiunea indicată de verbul-bază derivativă poate deveni dominant.

BDD-A6593 © 2010 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:54:08 UTC)

În comparație cu derivatele nominale postsubstantivale şi postverbale, formațiile postadjectivale sunt mai puțin productive. În continuare vom insista asupra a două modele mai reprezentative. Astfel, după modelul *adj + reflexul neologic al latinescului -itate(m)* în română au fost atestate 160 de neoformații postadjectivale, adică 62,74 % din numărul total al formațiilor postadjectivale recente. Derivatele formate după acest model desemnează prezența unor caracteristici abstracte, indicate de baza derivativă a adjectivelor respective, de exemplu, *recuperabilitate,neoperativitate, sistematicitate, multiculturalitate, decapotabilitate, elipticitate, eticitate.* Semnalăm faptul că formantul *-itate* contractează relații derivaționale şi cu baze derivative tradoționale: de exemplu, *lipiciozitate, colțurozitate, stufositate* ş.a. Întâlnim şi cazuri când formantul în cauză se îmbină şi cu baze derivative substantivale, ieşind, în aşa fel din cadrul derivatelor exocentrice, adică din cadrul compatibilității sale tradiționale cu baze derivative adjectivale, de exemplu, *literaturitate, naturitate*.

Cele expuse supra mărturisesc despre o evidentă neologizare şi renovare a lexicului limbii române actuale, care are loc în majoritatea absolută a cazurilor în baza unor formanți livreşti sau afixoide.

Referințe bibliografice

1. Nicolae Corlăteanu. *Premisele şi realizarea proceselor de neologizare*. În: Revistă de lingvistică şi ştiință literară , 1998, nr. 5, p. 34-39.

2. Ion Dumbrăveanu. *Studiu de derivatologie romanică şi genrerală*. – Chişinău, 2008.

3. Ion Dumbrăveanu. *Note privind caracterul sistemic al proceselor derivaționale* (*în plan panromanic*). În: Filologia modernă: Realizări şi perspective în context european. In memoriam acad. Silviu Berejan, Chişinău, 2008, p. 127-133.

4. Florica Dimitrescu. *Dicționar de cuvinte recente*. – Bucureşti, ed. a II-a, 1997.

Universitatea de Stat din Moldova
(Chişinău)

BDD-A6593 © 2010 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:54:08 UTC)